

Samu Botond Gergő

Egy rövid, de annál termékenyebb 17. század végi rézmetszői pályafutás és élet

Szalai Béla 2020-ban megjelent könyvének címét olvasva sokakban felmerülhet a kérdés: ki volt *Matthias Greischer*, mit keresett *Esterházy Pál* udvarában és miért érdekes ez? Nevezett rézmetsző nem túl ismert, és munkássága is csak kicsit több mint egy évtizedet ölel fel, ráadásul élete utolsó szakaszában háttal fordított hivatásának, és máshol kereste a boldogulást. Mindemellett művei igen sokszínűek, a könyvillusztrációktól a vallásos képeken és a portrékon át a térképekig, látképekig szinte minden megtalálható közöttük, de nem csak ezért volt izgalmas *Matthias Greischer* élete.

Ott van kezdetnek a kor, amelybe született, a 17. század második fele a sikeres törökellenes hadjárattal, aminek köszönhetően felszabadult az ország jelentős része, majd az azt követő újjáépítéssel, amiből ő is tevékenyen kivette a részét. A kötet bevezető tanulmányaiból, *Greischer* életrajzán keresztül megismerhetjük a korabeli rézmetszők munkáját, kapcsolatrendszerét, mindennapi problémáit és lehetőségeit is. Láthatjuk, milyen nagy szerepe volt az ismeretségnek, a jó házasodásnak, a megfelelő lakhely, nyomda kiválasztásának vagy épp a történelmi eseményeknek egy rézmetsző életében.

Itt érdemes néhány szót szólni a kötet szerzőjéről is. *Szalai Béla* végzettségét tekintve nem művészettörténész, hanem építőmérnök, aki előbb az Uvaterv, később a Közúti Főosztály munkatársaként, majd vezetőjeként munkálkodott. Jó írói vénája, rendszerező gondolkodásmódja és mindenekelőtt érdeklődése és elköteleződése a magyar történelmi ikonográfia, a képi ábrázolások iránt több – ma már alapműnek számító – katalógus összeállítására sarkallta az évek során. Elég

csak megemlítenünk ezek közül az ötkötetes *Magyar várak, városok, falvak metszeteiken 1515–1800* (2006–2018) című munkáját, vagy a néhány éve kiadott, erdélyi települések metszeteit bemutató *Iconographia locorum Transsylvaniae*-t, amelyeket a téma iránt érdeklődők, kutatók már biztosan kézbe vettek néhányszor.

Matthias Greischer életútjának és műveinek bemutatása azonban többet nyújt egy katalógusnál: megismerhetjük a kutatási módszereket, a forrásokat és ezek kritikáját, ami elválaszthatatlan a történetírástól. Végigkövethetjük, ahogy a könyv „főszereplőjének” néhány soros életrajza a több évtizedes, egymásra épülő kutatások során egyre bővül, míg végül egy jó hatvanoldalas írás kerekedik belőle. Szalai Béla jó érzékkel fedi fel az ellentmondásokat, mutatja be az újabb eredményeket, és nem feledkezik meg az elődök érdemeiről sem.

Most pedig nézzük meg röviden a könyv felépítését és fizikai jellemzőit! Fontos kiemelnünk, hogy a szép kivitelű, 247 oldalas, 28 cm gerincmagasságú munka kétnyelvű, így angolul beszélő olvasók számára is érthető és elérhető. Szerkezete kissé sajátos, a fejezetcímek magukért beszélnek, sorban a következők: Matthias Greischer élete, Matthias Greischer munkássága, Matthias Greischer Esterházy Pál megrendelésére készített metszetei (A szívalakú Esterházy-családfametszet és annak családi címerei; Az 1684-ben Ercsinél zsákmányolt török zászló; A Szentháromság-oszlop Kismartonban, 1687; Greischer Szűz Mária-metszetei Esterházy Pál könyvében; a Matthias Greischer és az Esterházy Pál megrendelésére készített látkép-metszetsorozat és végül Az Esterházy hercegi címer). A magyar nyelvű összefoglalást az angol nyelvű tanulmányok követik: *The Life of Matthias Greischer*, *The Work of Matthias Greischer* és a *Works of Matthias Greischer* commissioned by Pál Esterházy címmel, lezárásként egy rövid összefoglalással (Summary). Elértünk a felhasznált művek jegyzékéhez, ami bőséges, mintegy négy oldalt tesz ki, majd a tulajdonképpeni katalógushoz, végül egy személy- és helynévmutatóhoz.

A katalógus 53 tételt tartalmaz, de a különböző sorozatok, kiadásvariánsok, előképek és kivágatok bemutatásával összesen 113 képet találunk benne.

Ezek után térjünk át Matthias Greischer életére, amit könnyebb összefoglalni és talán követni is, ha a három fejezetet (élete, munkássága, Esterházy Pál megrendelésére készített metszetei) egybedolgozva mutatjuk be. Indításként álljon itt mindaz, amit a múlt század második feléig a metszőről tudhattunk.

„Általánosan elfogadott lexikális adatok szerint Greischer Frankfurtból származott, és az 1670-es években már Bécsben készített Georg Matthäus Vischer *Topographia* köteteihez látképeket, rajzolóként és metszőként egyaránt. 1712-ben halt meg.” (9. p.)

Matthias Greischer ezzel szemben az újabb kutatási eredmények alapján Krajnában, Sankt Martinban (ma Szlovénia, Šmartno pri Litiji) született és 1659 februárjában keresztelték meg. Mindössze tízéves volt, amikor apját elvesztette, megözvegyült anyja 1673-ban házasodott újra. Arra is fény derült, hogy a hat

évfolyamos laibachi (ljubljanai) jezsuita gimnáziumba járt, ami stabil anyagi hátteret vagy – ösztöndíjjal – igen jó képességeket feltételez. Még gimnáziumi éveit alatt, 1678 körül csatlakozhatott a neves tudós és történétíró, *Johann Weichard Valvasornak* dolgozó művészek köréhez és itt, Wagenspergben (ma Bogenšperk) készítette első ismert művét *A bajok ellen védelmező Szent Család* címmel. Ennek kivitele, technikai megoldásai már gyakorlott kézre utalnak, a rézmetszés fortélyait már biztosan korábban, valószínűleg az iskola mellett kitanulta. Fontos kiemelnünk, hogy korai munkái csak egy-egy példányban maradtak fenn, azok is egytől egyig a Valvasor-gyűjteményben, Zágrábban találhatóak. A nyomatok kiadástörténete is sajátos: Valvasor könyvillusztrációkat kért Ovidius *Metamorphoses* című művéhez, amelyet 1680-ban adott ki. Ezek a képek korábbi művek másolatai voltak, Greischernek pedig végül csak egyetlen metszete jelent meg ebben a könyvben. A lemezeket aztán megvette *Johann Baptist Mayr*, és saját, 1685-ös kiadásában már 18 illusztráció szerepelt Greischertől, aki ezek szerint eredetileg is ennyi képet készített. „Greischer munkássága első éveiből közel száz metszetét ismerjük, ezekből 86 könyvekben, metszetsorozatok részeként jelent meg. Egy kezdő rézmetszőtől ez mennyiségileg is már figyelemre méltó teljesítmény, nem szólva munkájának minőségéről; ezért munkássága már ezekben az években is elismerésre méltó.” (19. p.)

Valvasor köre 1681-ben feloszlott, a tanulmányait befejező Matthias ekkor költözhetett Grazba, hogy a már említett Georg Matthäus Vischnernek (1628–1696) dolgozzon. Az osztrák tartományokat bemutató *Topographiában* 19 metszet köthető a nevéhez. Itt érdemes megjegyeznünk, hogy Greischer úgynevezett reprodukív metsző volt. „A topográfiaiáknak elkészítése elsősorban reprodukív készséget igényelt a rézmetszőtől. Az erősebb művészi hajlammal rendelkező rézmetszők ilyen feladatot, amely akár »tömegtermelésnek« is nevezhető, csak akkor vállaltak, ha más munkájuk nem volt, vagy egyedi művészi alkotásokból nem tudtak megélni. [...] Egy gyakorlott, jó rajzkészségű és ügyes kezű rézmetsző nem igényelt aprólékosan kidolgozott előképrajzot, egy pontos épületrajz köré maga is oda tudta vésni a környezetet kitöltő képelemeket (kerítések, virágágyások, fasorok stb.) és a környező tájat (hegyek, erdők, szántóföldek, utak stb.), és így egyszerű előképrajzból párnap [sic!] munkával látványos metszetet tudott varázsolni. Greischer elsősorban reprodukív rézmetsző volt, mint ezt ismert munkái is igazolják.” (32. p.)

1682-ben Vischertől újabb feladatot kapott, ezúttal térképet kellett metszenie, ami újfajta kihívás elé állította, hiszen sokkal nagyobb méretben és más grafikai megoldásokkal kellett dolgoznia, mint korábban. A munka befejeztével még ugyanebben az évben Bécsbe települt, ahol kezdetben portrékat és kisebb, ex libris-ként is használható címermetszeteket készített.

Az 1683-as év sok szempontból meghatározó volt életében. Februárban feleségül vette a néhai festő, *Sebastian Treibig* 38 éves özvegyét, Helenát. A fennma-

radt bejegyzések alapján egyik tanúja az a *Johann Jakob Hoffmann*, aki Esterházy Pál udvari rézmetszője is volt egyben. Ez a kapcsolat a későbbiekben fontos szerepet játszik majd. Az ifjú pár Bécs ostromát a császárvárosban vészelte át, decemberben pedig megszületett gyermekük, *Maria Rosina*. A boldog családi élet nem tartott sokáig, Greischer 1684 elején feleségét, augusztusban kislányát veszítette el. A korban nem volt szokatlan a magas gyermekhalandóság, de főhősünket élete során még az átlagnál is több veszteség érte, mint majd azt látni fogjuk.

Időközben, 1684 júliusában újraházasodott, egy bécsi rézmetsző, *Johann Martin Lerch* 17 éves lányát, *Anna Theresiát* vette el. A felgyorsult történelmi eseményeknek hála egyre több lett a munkája is, az újabb és újabb feladatok időnként komoly kihívás elé állították Greischert. A Bécszet felszabadító kahlenbergi csatában *Sobieski János király*, a lengyel–litván unió vezetője igen értékes hadizáskmánnyra tett szert, *Kara Musztafa* nagyvezéri zászlajára, amit a pápának ajánlott fel, és már másnap Rómába küldött. Így senki sem tudta alaposabban megvizsgálni Bécsben, ami azt a kissé abszurd helyzetet eredményezte, hogy maga Greischer is olasz metszetek alapján, a török és arab nyelv tudósa, a lengyel *Franciscus Mesgnien-Meninski* segítségével volt kénytelen rekonstruálni a zászló feliratait. Ez az együttműködés a későbbiekben megismétlődött.

Szintén az ostromhoz kapcsolható egy másik illusztrációja, amit egy, az oszmánokat segítő moldovai és havasalföldi csapatok által hátrahagyott négyméteres keresztből készített. Nevezett feszület a későbbiekben eltűnt, így a fennmaradt ábrázolás fontos történelmi forrássá vált.

1683–1684-ben Greischer nagy fába vágta a fejszékét, elvállalta a szívalakú Esterházy-családfa metszését, aminek külön alfejezetet szenteltek a könyvben. Itt rengeteg mindent megtudhatunk a 64–64 címerrel díszített mű készítésének hátteréről, tartalmáról és annak hitelességéről. „A családfametszet elkészítéséhez szükséges rajzokat és adatokat Esterházy Pál bocsátotta Greischer rendelkezésére. Nem tudjuk, ki készítette el a családfa rajzát, és ki rajzolta a metszetre rákerülő címerek előképét. Azt sem tudjuk, kinek az ötlete és munkája volt a családfa szív formájú elrendezése, ami után a családfametszet az elnevezését is kapta. Greischer feladata jelzése szerint (M. Greischer sculp.) csak a metszet rézlemezeinek elkészítése volt.” (35. p.)

Mint említettük, ebben az időszakban bőven volt munka, hiszen a hírekre éhes közönség mindent szeretett volna tudni a Liga törökellenes hadjárataról, így a fontosabb csaták színhelyeiről, az eseményekről tömegtelen mennyiségű szórólap, folyóirat, könyv és egyéb nyomat készült. Ennek köszönhető, hogy Greischernek a következő években rézmetsző és metszetkiadó műhelye volt a Burg közelében, sőt apósával is több közös munkát vállalt. 1684-ben további két zászmányolt zászlóról is készített metszeteket, ezek egyikét Esterházy Pál szerezte meg Ercsinél, és másoltatta le. Erről a nyomatról is részletesebben esik szó a könyvben, de az arab betűket nem ismerő rézmetsző bravúros technikai megoldás

dásainál talán még érdekesebb az illusztráció utóélete. Egyetlen ismert példánya a szétszóródott Esterházy-gyűjteményből 1949 után eltűnt, megmaradt viszont Fraknóban az eredeti nyomólemeze, amiről aztán Bécsben készítettek új levonatot az 1980-as évek első felében.

Mint láthattuk, a korszak illusztrátorai, metszői próbálták minden szempontból kiszolgálni az olvasók igényeit, ennek köszönhetően Matthias Greischer is igen változatos tematikájú műveket készített bécsi éveiben. A legnagyobb érdeklődés a harcokat övezte, de adott ki röplapot egy *halpikkelyes* fiúról, aki Biscliglia városában született, Thököly fogságba eséséről, nyomatokat Veronika kendőjéről, vagy az egykor a madridi Iglesia de Santa María la Mayorban található oltárról.

1686-ban született meg második gyermeke, *Matthias Justus*, aki mindössze hat-hetes korában elhunyt. Ebben az évben zajlott Buda ostroma, majd visszavétele, amiről nem egy, de három metszetet is készített. Kiemelkedik közülük a *Charles Joseph de Juvigny* császári hadmérnök rajzán (ma az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárában található a TK 2154-es jelzeten) alapuló munkája, ami azt is jól példázza, hogy Greischer, akárcsak többi kollégája, milyen jó viszonyt ápolt a hadmérnökökkel, ráadásul helyzeti előnyben is volt, szemben más, távolabbi uralkodói székhelyeken tevékenykedő pályatársaival.

Utolsó Bécsben töltött évében, 1687 júliusában született meg kislánya, *Anna Catharina*, aki szintén nagyon korán, fél év múlva elhalálozott. Mielőtt feleségével Kismartonba költöztek volna, a gyermek I. József magyar királlyá koronázásáról (szeptember 9.) készített még két metszetet, egyet magáról az eseményről és egy portrét az ifjú uralkodóról.

Elérkeztünk a mű fő részéhez, az alcímben is feltüntetett, Esterházy Pál nádor udvarában eltöltött évekhez. Greischer és családja 1687 végén vagy 1688 elején érkezhetett Kismartonba, ahonnan 1690 őszén távozott is. Ez a rövid, de rendkívül termékeny időszak szintén családi örömök és tragédiák árnyékában telt: 1688 októberében ikerlányai születtek, akik heteken belül meghaltak, majd 1689-ben ismét kislánnyal, *Eva Maria*val bővült a család, aki már idősebb kort ért meg, majd Budán hunyt el. De ne szaladjunk ennyire előre az időben, inkább ismerkedjünk meg kismartoni munkásságával. Önálló lapként készült a kismartoni Szentháromság-oszlop képe, amelynek szintén csak a – sajnos meglehetősen rossz állapotú – nyomólemeze maradt fenn, magát az oszlopot a 18. század végén elbontották. Az utolsó portróját is itt metszette, stílszerűen régi patrónusáról, Johann Weichard Valvasorról.

Az első sorozat, amivel Greischert megbízták, az Esterházy Pál Szűz Mária-kegyhelyeket bemutató könyvéhez készülő illusztrációk voltak. „Egyes régebbi szerzők szerint Greischer kismartoni tartózkodása alatt portrémetszetet készített Ernst von Pardubitz prágai hercegérsekről. [...] Ennek a téves állításnak az eredete *Gottfried Johann Dlabacz* művészeti lexikonára vezethető vissza. A lexikon Ernst von Pardubitz szócikke egyéb metszetek között említi Greischer rézmetsző ne-

vét, aki metszeteket készített 1690-ben Esterházy Pál *Az egész világon lévő csudálatos Boldogságos Szűz képeinek* című könyvéhez amelyben, a 123. oldalon szerepel Ernst von Pardubitz. A könyvben a 123. oldalon, a Glatzban lévő kegykép történetének ismertetésénél valóban szerepel Ernst von Pardubitz hercegérsek, de csak a neve, az ehhez az oldalhoz tartozó metszeten nem ő, hanem a Glatzban őrzött Szűz Mária-kegykép szerepel.” (30. p.) A mintegy 117 metszettel, mint már említettük, 1690 nyarára végeznie kellett, akárcsak többi munkájával, hiszen még abban az évben elhagyta az udvart. A szentképek, akárcsak számos más műve, igen fontos történelmi és ikonográfiai források, emellett igényes művészeti alkotások is.

A korabeli példákon fellelkesülve Esterházy Pál is szeretett volna kiadni egy, saját birtokait és gazdagságát bemutató Topographiát. „A metszetsorozat mai ismereteink szerint 53 vár, kastély, település (közülük 20 hely két nézetből készült) 73 látképből és azok további 8 változatából (próbanyomatok), mindösszesen 81 metszetről áll. Az Esterházy-féle látképmetszet-sorozat és annak létrejöttében Greischer szerepe közel százéves kutatómunka során vált ismertté és elfogadottá.” (51. p.) A sorozat létezése és annak készítője is sokáig vita tárgya volt, de Szalai Béla négy nyomós érveléssel alátámasztja Greischer szerzőségét: először is létezik egy szerződéstervezet Esterházy Pál és a már korábban említett Johann Jakob Hoffmann között, amelyben a fenti látképeket rendelte meg a nádor, de a kitöltetlen sorokból látszik, hogy sohasem valósult meg. Másodsor: Greischer a kismartoni évek alatt a szerzői feliratokon udvari geográfusként, nem csak rézmetszőként hivatkozik önmagára, tehát a felmérések, helyszíni rajzok egy részét is ő készítette. Emellett, és ez a harmadik érv, a sorozat két metszetén is szerepel a neve, akárcsak a fennmaradt, kézzel rajzolt előképek némelyikén, ami a negyedik és egyben utolsó bizonyíték. A szerző választ próbál keresni arra a kérdésre is, hogy miért nem fejezték be se a Topographiát, se a látképsorozatot. Esterházy Pálnak számos indoka lehetett, de jól láthatóan a későbbiekben inkább a vallási elmélyülésben keresett vigaszt. „Döntésének lehetséges okai közül csak egy lehetőséget említünk részletesen. Lehet, hogy Greischert beszámoltatta a munka állásáról, és amit látott, azt nem tartotta elégnek a tervezett művéhez. Bizonyára tudta azt is, hogy még mennyi helyszíni rajz áll rendelkezésre. [...] Legfontosabb várai, kastélyai, falvai legtöbbször a metszet elkészült, de a Felvidéken lévő árvai, sztrechnói és zsolnai uradalomban lettek volna olyan helyek (például Zsolna vagy Teplice), amit érdemes lett volna megörökíteni, akárcsak néhány tulajdonában lévő további helyet, amelyek – mint említettük – Tobias Sadler metszetén szerepeltek, de Greischernél nem. Esterházy ekkor döbbenhetett rá arra, hogy a vásárlásaival folyamatosan növelt hatalmas birtokai (ezt összesen 1 millió holdra becsülték!) több száz településéről képtelenség rajzokat és azokról metszeteket készíteni.” (61. p.) Emellett a törökellenes háború eredményeként több uradalma is elnéptelenedett, és ne feledjük azt sem, hogy a kisebb településeken nem feltétlenül akadtak olyan épületek, amelyeket érdemes lett volna bemutatni gazdagsága jeleként.

Greischer feltehetően legutolsó kismartoni munkája az Esterházy hercegi címert ábrázolja, 1690-es dátummal és meglepően részletes metszői felirattal. Sokáig ez volt az utolsó dátum, amit ismertünk Matthias Greischer életéből, a rézmetsző szó szerint évszázadokra eltűnt, míg nem a budai helytörténeti kutatások során fel nem bukkant egy azonos nevű írnok, akit végül felesége neve alapján sikerült minden kétséget kizáróan azonosítani. A visszafoglalt Budán a kárfelmérést sáncírnokok végezték, és nagyon valószínű, hogy a hadmérnökökkel ápoló jó viszonyban köszönhette Greischer is, hogy elnyert egy ilyen állást, ami biztos megélhetést jelentett. Úgy tűnik, a rézmetszést végleg abbahagyta, aminek lehetnek egészségügyi vagy pénzügyi okai, esetleg mindkettő. 1690 és 1696 között még négy gyermekkel gyarapodott a családja, 1691-től írnokellenőrként dolgozott az Építési Hivatalban. Végleg letelepült Budán, 1693-ban már házat is vásárolt, két év múlva pedig elkészítette a budai Vár telekkönyvét, az azóta csak *Zaiger*ként emlegetett összeírást, amely ma is alapvető helytörténeti forrás. 1696-ban újabb telekkönyvet állított össze, de a szeptemberi felterjesztésben már nem szerepelt a neve, előrevetítve a bajt. A következő fellelhető forrás már a haláláról szól, 1697. január 7-én helyezték örök nyugalomra az akkori egyetlen budai temetőben.

Most, hogy az életrajz végéhez értünk, essék néhány szó a kötet hibáiról is. Ezekből nincs sok, és egy részük inkább csak a sajátos szerkezetből fakad. Mint láthattuk, külön egységet – valójában egy-egy önálló tanulmányt – alkot a metsző élete, munkássága és ezen belül is a kismartoni évei. Ennek köszönhető, hogy bizonyos elemek ciklikusan ismétlődnek és visszatérnek, de a teljes kép nem feltétlenül áll össze. Hangsúlyozzuk, hogy mindez olvasásuk során nem zavaró, de ha összegezni szeretnénk Matthias Greischer életútját (ahogy jelen sorok írója is megtette), kisebb kihívás elé nézünk.

Komolyabb probléma – és ez az ikonográfiával foglalkozó művek, főleg a katalógusok Achilles-sarka – a bemutatott képek hullámzó minősége. Van, ahol ez érthető, hiszen mint korábban említettük, bizonyos metszetek csak utólagos levonatban, esetleg fényképmásolatban maradtak fenn. Más esetekben azonban különös, néha kifejezetten zavaró (bizonyos nagyobb metszetek, például némelyik térkép már-már pixeles), és akad olyan is, ami jól láthatóan nem szkennelve, hanem fényképezve lett, így a kép szélei felé haladva egyre veszítünk az élességből. Mindez valószínűleg a digitális másolatok szolgáltatóinak hibája, emiatt azonban romlik az összkép, főleg ha teljesen eltérő minőségű képek kerülnek egymás mellé. Ez lehet a magyarázat arra, hogy bizonyos gyűjtemények (például a zágrábi Valvassor-gyűjtemény, a Magyar Nemzeti Levéltár vagy az Országos Széchényi Könyvtár) mindvégig kiváló minőségű másolatokat biztosítottak, amelyeket érdemes közelebbről is megvizsgálni részletgazdagságuk miatt, míg más esetben előfordul, hogy a metszeteken szereplő szöveget sem tudjuk kibetűzni, összefolynak a betűk.

Mindezekkel együtt a könyv egy színvonalas, szép kivitelű és igen lelkiismeretesen összeállított munka, amit csak ajánlani tudunk mindenkinek, akit a korabeli

metszetek (legyen szó könyvillusztrációkról, portrékról, látképekről vagy térképekről) érdekelnek, továbbá azoknak, akik a 17. századi életre, az akkori kihívásokra kíváncsiak, különös tekintettel a magyar történelemre.

Matthias Greischer : egy rézmetsző Esterházy Pál nádor udvarában / Szalai Béla. – [Budapest] : MTA KIK : Kossuth, cop. 2020. – 247 p. : ill. ; 28 cm. – (Esterhazyana)

Elektronikus hozzáférés: <http://real.mtak.hu/id/eprint/78373>.

